

İNSAN BELLEĞİNİN VE KENTİN BELİRGİN ÖĞELERİNİ TANIMLAMAK: AYVALIK'TAKİ ÖZNEL VE NESNEL İŞARET ÖĞELERİ

Emine KÖSEOĞLU*

Deniz Erinsel ÖNDER**

Çeşitli çalışmalarda işaret öğelerinin fiziksel ve mimari özelliklerine değinilmiştir. Bazı çalışmalar ise, işaret öğelerinin bilişsel ve anlamsal yönlerinden söz ederler. İşaret öğelerinin elde edilmesinde yöntemsel ya da ontolojik bir ikilik olduğu söylenebilir: öznel işaret öğeleri ve nesnel işaret öğeleri. Dahası, işaret öğelerini konularına göre sınıflandıran çalışmalar olmakla birlikte, mekân dizimsel kurgu içindeki yerlerine değinen çalışmaya rastlanmamıştır. Dizimsel konum özellikle tarihi özelliği olan kentlerde önemlidir. İşaret öğeleri genellikle eski kentin merkezinde (ya da bütünlük alanlarda) yer alır. Kent büyüdükçe ve genişledikçe, yeni merkezler ve işaret öğeleri kazanır. Zaman içinde, kentte yaşayanlar ve kentte yaşayanların perspektifleriyle birlikte kentin işaret öğeleri de değişebilir. Bu durumda, bir objeyi işaret öğesi yapan nedir? Mimari özellikleri mi? Fonksiyonu mu? Bu bağlamda, bu makaledeki alan çalışması iki aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, öznel işaret öğelerini belirlemek için anket çalışması yapılmıştır. İkinci olarak da, Ayvalık'taki nesnel işaret öğeleri, literatürden saptanmış olan kriterlere göre belirlenmiştir. Sonunda, öznel ve nesnel işaret öğeleri karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Sonuçlar, en güçlü nesnel işaret öğesinin (Denizci Kafe), en güçlü öznel işaret öğesi olmadığını; benzer şekilde en güçlü öznel işaret öğesinin de (Saatli Camisi) en güçlü nesnel işaret öğesi olmadığını göstermiştir. Böylece, nesnel ve öznel işaret öğeleri arasında bir ayrıştırma olduğu söylenebilir. Yine sonuçlar, işaret öğesi olmadığında, mekânsal kurgu içindeki konumun önemli olduğunu, ancak tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. Bu çalışmada, özellikle sembolik özelliklerin belirleyici olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Bilgi, Belirgin Öğeler, İşaret Öğeleri, Algısal, Nesnel.

DEFINING SALIENT ELEMENTS OF HUMAN MEMORY AND CITY: SUBJECTIVE AND OBJECTIVE LANDMARKS IN AYVALIK

The concept of environmental image elements was first proposed by Kevin Lynch. According to Lynch, five elements are used in the process of forming a mental image of a city: paths, edges, districts, nodes, and landmarks (Lynch, 1960). Landmarks are objects whose primary feature is uniqueness. If any landmark has a clear form, clearly contrasts with its background, and has a crucial location, then it can be considered important (Lynch, 1960). Some of the well-known landmarks include the Egyptian pyramids or the Pisa Tower. However, landmarks can be local and small in size, such as a statue in a city square (Altman and Chemers, 1980).

This paper investigates the relationship between objective landmarks, which have been determined by some standardised objective criteria, and subjective landmarks, which have been chosen by the local residents of Ayvalik. One of the objective criteria for being a landmark is location (Raubaal and Winter, 2002). To measure the location criterion objectively, we use global integration values in this study.

Several studies have listed the recognisability of buildings. For example, Turkoglu conducted a survey in Istanbul in order to determine the landmarks (Turkoglu, 2002). In another study about Istanbul, the elements constituting the city image were determined using spatial maps and photographs (Onem and Kilincaslan, 2005). Erem and Erkman explored the landmarks affecting the legibility of holiday villages (Erem and Erkman, 2003).

Ruth C. Dalton and Sonit Bafna (2003) tested the redefinition of spatial image elements in terms of space syntax parameters. They emphasized that axial maps can explain subjective visual image elements in an objective manner. It is an important study in terms of examin-

ing the relationships between singular image elements. However, the location of landmarks in terms of spatial configuration is not mentioned. Moreover, the study took the landmarks as three dimensional "physical elements" as Lynch did, and was only interested in the areas from which they can be seen. Landmarks were not evaluated from the user viewpoint; rather they were analyzed rationally. A landmark is a concept related to the human mind, so it is inadequate to deal with them only with respect to their physical existence.

Appleyard carried out a significant study on the recall of buildings in Venezuela, Ciudad Guayana. He decided to narrow down his study at the level of one single building that people defined under animated circumstances and recalled (Appleyard, 1969). Appleyard suggested four hypotheses about the reasons for one's recollection of a building or a place: A physical form that produces an image (Lynch, 1960); visibility while travelling in the city; an alternative location for personal activities; cultural role within the society (Appleyard, 1969).

Ayvalik is situated on the western shore of Turkey, between the Gulfs of Dikili and Edremit, on the Aegean Sea (Aka, 1944). Throughout its history, the management system, economic conditions and the socio-cultural features of Ayvalik distinguished it from the other Anatolian towns. The large number of olive groves in the region rendered its people wealthy. Also, an academy was founded in Ayvalik in 1803 (Erim, 1948; Clogg, 1972). When the ethnic structure of Ayvalik in the nineteenth century is analyzed, it is seen that the majority of its people were Greek. This was true until the Treaty of Lausanne was signed between Greece and the Turkish Republic in 1923, which caused in the Muslim communities living on nearby islands and in Greece to settle in Ayvalik. The structure of the town seems to become less organic, and takes the form of a grid pattern as it goes down the hills to the coast. Ayvalik has a geometric street structure in the southern part where the wealthy reside.

In June 2008, a survey was conducted in Ayvalik in which 120 questionnaires were distributed and 95 were returned by the participants. Of those returned, 33 were not fully answered, so 62 questionnaires were evaluated. Of those evaluated, 30.6 % were 21-35 years old and 35.5 % were 36-50 years old, 56.5 % of the participants were male, 50.0 % had a high school education, 41.9 % were college graduates, 32.3 % had lived in the area for 11-20 years, and 48.4 % had lived there for 21 years or longer.

In this study, we used Free Verbal Recall (Appleyard, 1969) to determine the salient buildings or places. Therefore, the open-ended question was posed in order to obtain the subjective landmarks in Ayvalik: "Write down the buildings or places that you remember and / or that you think are important in Ayvalik."

Using Microsoft Office Excel software, the frequency of the noted buildings / places (ratings) was computed and is shown in a clustered row. The landmarks with the highest number of citations (13-22) make up the first segment. Table 3 shows that the Saatli Mosque received the highest rating (22 people), the Tax/Duty Building received the second highest rating (18 people), the Cinarl Mosque and Kiz Meslek High School received the third highest ratings (17 people), and the Town Hall and Denizci Cafe received the fourth highest rating (13 people).

The second segment is made up of landmarks that were identified by 6 to 12 people. Within this segment, we can see the Greek houses (9 people), Is Bank (8 people), Tansas Market (8 people),

Taksiyarhis Church (7 people), and the Sabuncugil Plant (6 people) were referenced by a moderate number of people.

The third segment is made up of landmarks that were cited by fewer than five people. In this segment, the Hayrettin Pasa Mosque (4 people), Head of the District (4 people), Migros Market (4 people), Marina (4 people), Ziraat Bank (3 people), Customs House (3 people), Ayvalik High School (3 people), Halk Bank (2 people), Vural Bazaar (2 people), YKM Store (2 people), Yali Pension (2 people), Harbour (1 person), PTT (Communication) (1 person), Police Station (1 person), and the Cumhuriyet Primary School (1 person) were identified.

Santos-Delgado (2005) listed five features for landmarks:

* Social Landmarks: The places where people interact and socialize (e.g. mosques, parks, and schools).

* Historical Landmarks: Places that have historical value or where an historic event occurred (e.g. monuments and cemeteries).

* Symbolic Landmarks: Places that have a symbolic value (e.g. churches and mosques).

* Economic Landmarks: Places that have an economic value (e.g. plants and harbours).

* Aesthetic Landmarks: places with aesthetic value.

Raubal and Winter (2002) listed three items for the salience of landmarks:

* Visual Salience: facade, form, and colour.

* Semantic Salience: cultural and historical value.

* Structural Salience: location.

Sorrows and Hirtle (1999) separated landmarks into three categories:

* *Visual Landmarks*: visually salient elements.

* *Cognitive Landmarks*: meaningful elements.

* *Structural Landmarks*: elements that are salient because of their location and placement within the greater spatial configuration.

Taking into account the landmark criteria described in these three studies, we identified six factors that can measure the potential for an element to become a landmark, and we named these criteria objective criteria:

* *Social Value*

* *Historical Value*

* *Symbolic Value*

* *Economic Value*

* *Aesthetic Value*

* *Locational Value*

The locational value is important because the configuration of the layout not only affects the movement and circulation of people, but it also helps people to understand the relationship between spaces and to form an image of this relationship. There are several studies that emphasize the importance of spatial layout in human behaviour (Faria and Krafta, 2003; Hillier, 2003). To determine whether the buildings supply the locational value criterion, we used the global integration values (Hillier and Hanson, 1984) on the axial map of Ayvalik. If any building was on an integrated line, it had a locational value.

It can be concluded that YKM Store and PTT (Communication) are located in the most integrated area, whereas Hayrettin Pasa Mosque is placed in the most segregated area.

* *Denizici Cafe* received the highest points and has all six objective criteria.

* *Town Hall, Kiz Meslek High School, Tax/Duty Building, Sabuncugil Plant, Yali Pension,*

* *Customs House, Cumhuriyet Primary School, Ziraat Bank, and Head of the District* all received five points.

* *Saatli Mosque, Cinarli Mosque, Hayrettin Pasa Mosque, Police Station, and Taksiyarhis Church* each received four points.

* *Is Bank, Halk Bank, Vural Bazaar, YKM Store, Tansas Market, and Greek Houses* received three points.

* *Migros Market, Marina, and PTT (Communication)* received two points.

* *Ayvalik High School* only received 1 point.

Landmark is a vague concept. The content of the description of a landmark is relative because it is based on the viewpoint of the observer. Here, we aimed to distinguish the objective and subjective landmarks of the Ayvalik settlement. In such a division, it is difficult to determine which buildings/places can be potential objective landmarks. Therefore, the buildings/places that were noted in the answers of the participants were measured in the objective evaluation.

It is clear that many buildings that got high ratings from both people and high points in the objective evaluation were located in the integrated areas (e.g. Town Hall, Kiz Meslek High School, and Tax/Duty Building). Another interesting result is that YKM Store and PTT (Communication) that are located in the most integrated areas received lower ratings from people and lower points in the objective evaluation.

These results indicate that even though location in the spatial configuration is one of the crucial criteria for a building to become a landmark, it is not the sole criterion. In some cases, symbolic, aesthetic, and historical features may become more important in determining whether a building will become a salient element (Saatli Mosque in this study). The strongest objective landmark, Denizici Cafe, is not the strongest subjective landmark in this study. However, the strongest subjective landmark, the Saatli Mosque, is not the strongest objective landmark. It can thus be noted that the symbolic value (i.e. the religious aspect of Saatli Mosque) is an important saliency factor in Ayvalik.

Despite the fact that landmarks are difficult to define, it is certain that they have both subjective and objective aspects. Therefore, it is important to address both subjective and objective attributes when defining something as a landmark.

This paper provides a starting point to distinguish the objective and subjective image elements of the environment. The next step is to separate the spatial choices of the local people and the foreigners in Ayvalik. Furthermore, the relationship between spatial (e.g. buildings, places, and landscape elements) and non-spatial elements (e.g. traffic lights, statues, and plant chimneys) can be examined.

Keywords: Spatial Cognition, Salient Elements, Landmarks, Perception, Objective.

1. Giriş

Kentsel imaj öğeleri kavramı ilk olarak Kevin Lynch'in 1960 yılında Boston, Jersey City ve Los Angeles kentlerinde uyguladığı anketlerin sonuçlarına dayanan bir bilimsel araştırmayla ortaya çıkmıştır. Bu araştırma, insanın yatay düzlemde bir çevreyi betimlerken hangi kent elemanlarını kullandığını ortaya koymayı amaçlar. Lynch'in çalışmasından çıkardığı sonuca göre, insan, bir şehrin zihinsel imajını oluştururken beş ana bileşen kullanır: yollar, kenarlar, bölgeler, düğüm noktaları ve işaret öğeleri (Lynch, 1960).

İngilizcede "landmark" olarak ifade edilen "işaret öğesi" kavramı, Türkçe'ye çok çeşitli şekillerde çevrilmiştir. İşaret öğesi kavramının,

- Çevre işareti (Erem ve Erkman, 2003; Erem ve Şener, 2008),
  - Çevreye ilişkin belirgin işaretler (Can ve Karakaş, 2005),
  - İşaret (Özen, 2006; Giritlioğlu, 1991),
  - Nirengi noktası (Aliağaoğlu, 2007; Türkoğlu, 2002; Kuter, 2007),
  - Odak noktası (Yılmaz, 2004),
  - Özgün belirleyiciler (Öztürk, 2004),
  - Vurgu noktaları (Erdönmez ve Akı, 2005),
- gibi kullanımları bulunmaktadır.

Bu çalışmada "landmark" teriminin Türkçe karşılığı olarak, "işaret öğesi" (Erkan, 2002; Erkan, 2006; Yenen vd., 2006) ifadesi kullanılmıştır. Landmark, içerik itibarıyla "çevreyi tanımada ve belli bir noktayı tarif etmede kullanılan bir öğe" (Abu-Obeid, 1998) anlamına gelmektedir. Bir hedef noktayı işaret etmede kullanılan öğe anlamına gelecek şekilde, belirtilen içeriği doğru biçimde yansıtan ve Türkçe kelimelerden oluşan bir tamlama olan, "işaret öğesi ifadesi uygun bulunmuştur.

İşaret öğelerinin (landmarks), en belirgin özellikleri fiziksel olarak eşsizlik; içerik olarak ise eşsiz ya da unutulmaz objeler olmalarıdır. İşaret öğeleri, eğer net bir forma sahipse, arka planıyla zıtlık oluşturuyorsa, mekânsal konumlarında göze çarpan bir özellik varsa, kolaylıkla tanımlanır, önemli olarak nitelendirilir (Lynch, 1960). Herkes tarafından bilinen bazı işaret öğeleri, Mısır piramitleri, Pizza Kulesi vb.dir. Fakat işa-

ret öğeleri her zaman çok iyi tanınmaz. Genellikle bölgesel ve küçüktür; bir kent meydanındaki heykel, bir adliye binası gibi. Hatta bu tek bir trafik ışığı ya da ayırt edilebilir bir depo (Lynch, 1960); konut ölçeğinde ise, örneğin, bir antika saat, sevilen bir koltuk olabilir (Altman ve Chemers, 1980).

Lynch'in araştırması, insanın bir kenti betimlerken kullandığı beş temel bileşeni belirlemiş, ancak beş temel bileşenden biri olan işaret öğelerinin özelliklerini tam olarak belirtmemiştir. İnsanlar bir binayı/objeyi neden işaret öğesi olarak seçerler? Ya da bir bina neden tanınır? Bu tür sorular hem insan zihnini anlamada, hem de tasarlanan binaların insan zihnindeki yerini belirlemede cevaplanması gereken önemli sorulardır.

Bu çalışma, bazı nesnel kriterlere göre belirlenmiş nesnel işaret öğeleriyle Ayvalık'ta yaşayanlar tarafından seçilmiş öznel işaret öğeleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlar.

Nesnel kriterlerden bir tanesi konumdur (Raubal ve Winter, 2002). Konuma ilişkin kriteri nesnel biçimde ölçebilmek için bu çalışmada global bütünleşme değerleri kullanılmıştır.

2. Belirgin Çevresel Bileşenler Olarak İşaret Öğeleri

Çeşitli bilimsel araştırmalarda, binaların tanınabilirliğine ilişkin birtakım nedenler sıralanmış, bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları, binaların tanınabilirliğini sembolizmle ilişkilendirmiştir (Başkaya, 2001). Başka bir çalışmada, İstanbul'daki işaret öğelerini belirlemek amacıyla kullanıcılarla anket yapılmış, ancak bulunan sonuçlar kentsel mekânın kurgusuyla ilişkilendirilmemiştir (Türkoğlu, 2002). İstanbul ile ilgili bir çalışmada, Haliç bölgesindeki kentsel kimliği oluşturan bileşenler, mekânsal harita ve fotoğraflar üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır (Önem ve Kılınçaslan, 2005). Diğer bir çalışmada, tatil köylerinin okunabilirliğine etki eden işaret öğeleri incelenmiş, işaret öğesi seçiminde etkili olan faktörler sıralanmış, ancak gerçekleştirilen anket çalışması yalnızca işaret öğelerinin neler olduğunun belirlenmesine yönelik olmuştur (Erem ve Erkman, 2003).

Ruth Conroy Dalton ve Sonit Bafna'nın (2003) gerçekleştirdikleri bir çalışma, Kevin Lynch'in ortaya koydu-

ğu mekânsal imaj öğelerinin mekân dizimi açısından yeniden tanımlanabilirliği ile ilgilidir. Bu çalışmada, Kevin Lynch'in kentsel imaj öğelerini belirlemek için oluşturduğu teoriyle mekân dizimi teorisindeki birbirlerine karşılık gelebilecek kavram ve terimler açıklanmıştır. Ayrıca, Lynch'in kullandığı zihinsel haritalar sonucunda bulunan beş imaj öğesi ile bir kentin dizimsel haritası arasındaki uyum belirlenmiştir.

Sonuç ve yorumlar üç başlık altında ele alınmıştır. İlk bölümde, eksenel haritaların (axial maps) öznel nitelikte olan görsel imaj öğelerini nesnel bir biçimde açıklanabildiği ifade edilmektedir. Lynch, ise görsel imaj öğelerini belirlemek için kullanıcılara bazı sorular yöneltmiştir. Bu yöntem, öğeleri belirler, ancak onlar arasındaki ilişkileri ortaya koyamaz. Eksenel haritalar kullanılarak bu ilişki açıklanabilir; yine de, Dalton ve Bafna'nın çalışması, eksenel haritaların bu ilişkiyi nasıl açıkladığını anlamak için yeterli olamamaktadır. Yazarlar, beş bileşeni, birbirleriyle ve mekânsal yapıyla ilişkilerini esas alarak tanımlama yoluna gitmişler; işaret öğelerinin dizimsel teorideki karşılığını Lynch'in çalışmasını izleyerek, görülebilir alanın (isovists) ölçümüyle ilişkilendirmişlerdir. Lynch'in çalışmasında öne sürdüğü ve bağımsız olarak incelediği bileşenler arasında mekân dizimini kullanmak yoluyla ilişki kurmuşlar; aynı zamanda çalışmayı Boston'da gerçekleştirerek bir anlamda Lynch'in çalışmasının sağlamasını yapmışlardır.

Shokouhi'nin araştırması (2003), iki adımdan oluşmaktadır. Birinci adımda, Sheffield Ring Road, Saltaire Village ve Runcorn Newtown yerleşimlerinden hangisinin en okunabilir olduğu imaj haritaları yardımıyla ölçülmüştür. İkinci adımda ise, bir yerleşimi diğerlerinden daha okunabilir yapan değişkenlerin neler olabileceği araştırılmış; yol kurgusu (pathway configuration), önemli mekânsal bileşenlerin konumu (location of significant spatial elements) ve belirgin öğelerin sürekliliği (continuity of salient elements) analiz edilmiştir. Çalışmada, mekânsal bileşenlerin konumunun kentteki akslarının hatırlanmasında ve kentin "grup imaj"ının kurulmasında etkisi olup olmadığı ölçülmek istenmiş; üç kentte önemli mekânsal bileşenler seçilmiştir. Seçim,

* Donald Appleyard, 1969 yılında yayımladığı "Why Buildings Are Known: A Predictive Tool for Architects and Planners" isimli makalesinde binaların tanınabilirliğinin hangi özelliklere bağlı olduğunu kullanıcılarla yaptığı anket sonucunda elde ettiği bilgileri tablolaştırmak yoluyla sunmuştur.

Appleyard'ın ölçeği (1969) dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Görülebilir alan (isovist) haritaları kullanılarak söz konusu önemli mekânsal bileşenlerin görülebilirlik alanları saptanmıştır. Bu haritalara bakılarak hangi caddelerden mekânsal bileşenlerin görülebildiği belirlenmiştir (Shokouhi, 2003).

Appleyard (1969), binaların hatırlanabilirliği üzerine yaptığı çalışmada Venezuela, Ciudad Guayana kentinde 30,000 kişi arasında uyguladığı anketle halkın kenti, arazi kullanımı açısından mı (fiziksel formlar ve mekânlar), ekonomik ve politik yapı olarak mı, sosyal örüntü olarak mı, kişisel aktiviteler ve davranışlar için bir yerleşim olarak mı, duysal bir çevre olarak mı (görüntüler, sesler, renkler ve dokular) görmekte olduklarını anlamayı hedeflemiştir. Çalışmasını insanların canlandırılmış şartlar altında tanımladıkları ve hatırladıkları binalar düzeyinde tutmuş, 320 kişiyle çalışmasını gerçekleştirmiştir.

Üç tip soru sormuştur:

- Serbest sözel hatırlama: Çevrenizde en iyi hatırladığınız noktalar ve yerler hangileridir? (122 bileşen sayılmış)
- Serbest harita hatırlama: Az önce bahsettiğiniz noktalar ve yerleri gösteren bir harita çiziniz. Daha sonra aklınıza gelen başka önemli özellikleri de ekleyiniz. (188 bileşen sayılmış)
- Serbest gezinti hatırlama: Çelik fabrikasıyla San Felix arasındaki yolu, görünüşten, yönlerdeki değişimlerden, manzaradan ve tüm önemli ve ilginç kentsel özelliklerden (gezinti boyunca gördüğünüz) bahsederek tarif ediniz. (104 bileşen sayılmış)

Appleyard, kişinin bir binayı ya da yeri hatırlama nedenleri üzerine 4 varsayımda bulunmuştur:

- Fiziksel formun ayrıcalığı, imaj oluşturabilme (Lynch, 1960),
- Kent içinde yolculuk ederken görülebilir olma özelliği,
- Kişisel aktiviteler için bir yer olabilme rolü,
- Toplum için kültürel rolü hakkında yaptığı çıkarımlar (Appleyard, 1969).

Yazar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Araştırma türü
Lynch	* İnsan odaklı * Genellenebilir sonuçlar	* Anlamı ölçmemesi * İşaret öğeleri detaylandırılmamış * Yalnızca olumlu özelliklere vurgu yapmak	Niceliksel Niteliksel
Appleyard	* Farklı sosyal sınıflardan insanlarla görüşme * Hatırlanan binaların detaylı analizi	* Tek bina ölçeğinde analiz * Kullanıcıdan bağımsız değerlendirmenin olmaması	Niceliksel Niteliksel
Dalton & Bafna	* Dizimsel yaklaşım * Görülebilir olanın objektif analizi	* İnsan odaklı analiz yok	Niceliksel

Tablo 1: Lynch, Appleyard ve Dalton ve Bafna'nın çalışmalarından özet.

Bu çalışmalarda, işaret öğelerinin yapısal özellikleri ele alınsa da, mekânsal dizim içindeki yerleri irdelenmemiştir. İşaret öğelerinin kent parçası içinde bütünlük alanlarda mı, ayrışık alanlarda mı yoğunlaştığını belirleyerek işaret öğesi tanımına yeni bir değişken eklenmiş ve aynı zamanda kentsel mekânın karakterine ilişkin nesnel bilgi de sağlanmıştır.

3. Alan Çalışması

Ayvalık

Ayvalık, Türkiye'nin batı kıyısında, Dikili ve Edremit arasında yer almaktadır.

Tarih boyunca, yönetim sistemi, ekonomik koşullar ve sosyo-kültürel özellikler açısından, Ayvalık diğer Anadolu kentlerine göre her zaman ayrıcalıklı bir konumda yer almıştır. Zeytin üretimi halkın varlıklı olmasını sağlamıştır. İlk akademi yine 1803 yılında Ayvalık'ta kurulmuştur (Erim, 1948; Clogg, 1972).

19. yy Ayvalık etnik yapısı analiz edildiğinde, nüfusun çoğunluğunu Rumların oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, 1923 yılında Yunanistan ve Türkiye arasında Lozan Antlaşması'nın imzalanışına kadar devam etmiştir. Bu anlaşmayla birlikte, Girit'te ve çevre adalarda yaşayan Müslüman halk Ayvalık'a yerleşmiştir.

Kentin yapısı, tepeden kıyıya doğru ilerledikçe ızgara plana doğru dönmektedir. Kent, varlıklı ailelerin yaşadığı güney bölümünde geometrik sokak yapısına sahiptir.

Ayvalık, işaret öğesi olarak nitelendirilebilecek çok sayıda objeye sahip bir kenttir. Söz konusu objeler, belli özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu objeler, özellikle tarihi belge niteliğinde olmaları, merkezde konum-

lanmaları ya da sıklıkla kullanılır olmalarıyla dikkat çekmektedir.

Bu objelerin çoğunluğu, Ayvalık kenti için bir kırılma noktası olan nüfus mübadelesi öncesine aittir. Mübadele ile beraber Ayvalık'ın etnik yapısı değişikliğe uğramış; yeni yerleşenler kente başka objeler ekleyerek kentin değişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, Ayvalık'ın mekânsal ve sosyal değişiminin işaret öğelerinin tanımına olan yansımaları önemlidir.

Figür 1. Ayvalık'ın mekânsal dokusu.

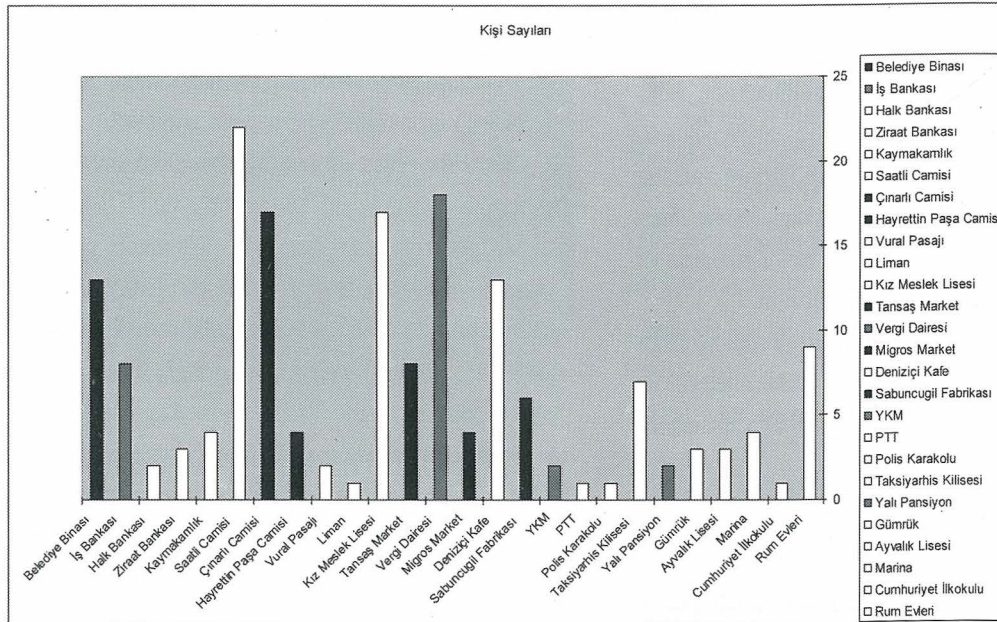
Katılımcılar

Haziran 2008'de Ayvalık'ta bir anket çalışması yürütülmüştür. 120 adet anket kâğıdı dağıtılmış, bunların 95 adeti geri dönmüştür. Geri dönenler arasında 33 adet anket eksik doldurulduğu için iptal edilmiş, 62 adet anket değerlendirmeye alınmıştır.

Katılımcıların % 30.6'sı 21-35 yaş arasında, %35.5'i 36-50 yaş arasındadır. %56.5'i erkektir. %50.0'i lise mezunu iken, %41.9'u üniversite mezunudur. %32.3'ü 11-20 yıldır, %48.4'ü 21 yıldan uzun bir süredir Ayvalık'ta yaşamaktadır.

	F	%	
Yaş	15-20	14	22,6
	21-35	19	30,6
	36-50	22	35,5
	51-60	4	6,5
	61-üzeri	3	4,8
Toplam	62	100	
Cinsiyet	Kadın	27	43,5
	Erkek	35	56,5
Toplam	62	100	
Eğitim	İlkokul	5	8,1
	Lise	31	50,0
	Üniversite-üzeri	26	41,9
Toplam	62	100	
Ayvalık'ta yaşama süresi	1-3 yıl	8	12,9
	4-10 yıl	4	6,5
	11-20 yıl	20	32,3
	21-üzeri	30	48,4
Toplam	62	100	

Tablo 2. Katılımcılar

Tablo 3. Özel İşaret Ögeleri

Özel İşaret Ögelerinin Saptanması

Yöntem

Bu çalışmada, Appleyard'ın (1969) "Serbest Sözel Hatırlama" sorusu kullanılmış; dolayısıyla, özel işaret öğelerini belirlemek üzere katılımcılara aşağıdaki soru sorulmuştur:

"Ayvalık'ta önemli bulduğunuz ve /veya aklınıza gelen yapıları yazınız."

Bulgular

Katılımcılar tarafından listelenen yapıların sıklıkları (oylar), Microsoft Office Excel programı kullanılarak sayılmış ve dökümü yapılmıştır.

En çok atıfta bulunulan işaret öğeleri birinci grubu oluşturur (13-22 kişinin atıf yaptığı). Tablo, Saatli Camisi'nin 22 kişi ile en yüksek oyu aldığını göstermektedir. Vergi Dairesi (18 kişi), Çınarlı Camisi (17 kişi), Kız Meslek Lisesi (17 kişi), Belediye Binası (13 kişi) ve Denizçi Kafe (13 kişi) onu takip etmektedir.

İkinci grubu, 6 ila 12 kişinin atıfta bulunduğu işaret öğeleri oluşturur. Bu grupta, Rum evleri (9 kişi), İş Bankası (8 kişi), Tansaş Market (8 kişi), Taksiyarhis Kilisesi (7 kişi) ve Sabuncugil Fabrikası (6 kişi) yer almıştır.

Üçüncü gruptaki işaret öğelerini 5 ve daha az sayıda kişi not etmiştir. Bu grupta, Hayrettin Paşa Camisi (4 ki-

şi), Kaymakamlık (4 kişi), Migros Market (4 kişi), Marina (4 kişi), Ziraat Bankası (3 kişi), Gümrük Binası (3 kişi), Ayvalık Lisesi /3 kişi), Halk Bankası (2 kişi), Vural Pasajı (2 kişi), YKM (2 kişi), Yalı Pansiyon (2 kişi), Liman (1 kişi), PTT (1 kişi), Polis Karakolu (1 kişi) ve Cumhuriyet İlkokulu (1 kişi) bulunmaktadır.

Nesnel İşaret Öğelerinin Saptanması

Yöntem

Steck ve Mallot isimli yazarlar çalışmalarında, işaret öğelerini lokal ve global olmak üzere ikiye ayırmışlar. Global işaret öğeleri, uzaktan görülebilen ve gözlemci hareket ettikçe kaybolmayan global referans öğeleridir. Lokal işaret öğeleri, çok yakın mesafelerden görülebilirler (Steck ve Mallot, 2000).

Bu çalışmada, bu sınıflandırma kullanılmayacaktır, çünkü anket sorusunu cevaplandıran katılımcılar uzun yıllardır Ayvalık'ta yaşamaktadırlar. Dolayısıyla, bu çalışmada, bir yapı sırf belli bir mesafeden görülebilir olduğu için işaret öğesi olamaz; katılımcılar için o yapının geçici bir referans noktası olmaktan daha fazla anlamı olması olasıdır.

Santos-Delgado (2005), Davao City'deki işaret öğelerini incelemiştir. Bunlar:

- Sosyal: İnsanların bir araya geldikleri ve etkileşimde buldukları yerler (cami, katedral, park, belediye binası, okullar)
- Tarihsel: Tarihi değeri olan ve tarihsel olayların gerçekleştiği yerler (anıtlar, mezarlıklar, önemli kişilerin evleri)
- Sembolik: Sembolik değer taşıyan yerler (katedral, Japonların varlığını hatırlatan bir anıt)
- Ekonomik: Ekonomik değer taşıyan yerler (fabrikalar, limanlar, oteller, ofis binaları, alışveriş merkezleri)
- Estetik: Estetik değer taşıyan, estetik özellikleri nedeniyle ayırt edilebilen yerler (bir hastane, bir banka, bir otel binası) (Santos-Delgado, 2005).

Raubal ve Winter (2002), işaret öğelerini özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırmışlardır:

- Görsel çekicilik: Cephe, şekil, renk ve görülebilirliktir.

- Semantik çekicilik: Kültürel ve tarihsel önemlidir.
- Yapısal çekicilik: Konum, düğüm noktaları, sınırlardır (Raubal ve Winter, 2002).

Sorrows ve Hirtle de (1999) yine işaret öğelerini özellikleri bakımından üçe ayırmıştır:

- Görsel işaret öğeleri: Görsel özelliklerinden dolayı işaret öğesi olmuş nesnedir. Arka planla zıtlık, görsel karakteristikler bir nesneyi işaret öğesi yapabilir.
- Bilişsel işaret öğeleri: Anlam yüklü nesnelere dir. Bir yurttaki müdürün odası fiziksel olarak diğer odalardan farklı olmasa da, statüdeki farklılık nedeniyle bir işaret öğesi olabilir.
- Yapısal işaret öğeleri: Mekân kurgusu içindeki konumu önemlidir (Sorrows ve Hirtle, 1999).

İşaret Öğeleri	
Steck ve Mallot	global lokal
Santos-Delgado	sosyal tarihi sembolik ekonomik estetik
Raubal ve Winter	görsel çekicilik semantik çekicilik yapısal çekicilik
Sorrows ve Hirtle	görsel bilişsel yapısal

Tablo 4. Steck & Mallot, Santos-Delgado, Raubal & Winter and Sorrows & Hirtle'nin özeti.

Üç çalışmada tanımlanan kriterleri dikkate alarak, bir yapının işaret öğesi olma potansiyelini ölçmek üzere altı faktör belirlenmiştir ve bu faktörlere nesnel kriterler denilmiştir:

1. Sosyal Değer
2. Tarihi Değer
3. Sembolik Değer
4. Ekonomik Değer
5. Estetik Değer
6. Konum Değeri

Konum değeri önemlidir, çünkü plan kurgusu sadece hareketi ve insan sirkülasyonunu etkilemez, aynı zamanda mekânlar arasındaki ilişkiyi anlamaya ve bu ilişkinin bir imgesini oluşturmaya da yardımcı olur. İnsan davranışında mekânsal kurgunun önemini vurgulayan pek çok

Figür 2. Ayvalık'ın dizimsel analizi.

çalışma bulunmaktadır (Faria ve Krafta, 2003; Hillier, 2003).

Bir yapının konum kriterini karşılayıp karşılamadığını belirlemek için, bu çalışmada, global bütünlüşme değerleri (Hillier ve Hanson, 1984) kullanılmıştır. Eğer bir yapı bütünlüşük bir alanda yer alıyorsa konum değeri var demektir.

Global bütünlüşme değerleri, kentin planının dizimsel (syntactic) analizi sonucunda ortaya çıkan sayısal değerlerdir (Hillier ve Hanson, 1984). Bilgisayar programları kullanılarak yapılan dizimsel analiz sonucunda bütünlüşük değerleri haritada renklerle ifade edilmiş olur. Kırmızı renkli alanlar en bütünlüşük bölgeleri anlatırken, ayırışık alanlar mavi renkle ifade edilir.

YKM ve PTT, en bütünlüşük alanlarda yer alırken, Hayrettin Paşa Camisi en ayırışık alanda konumlanmıştır.

Altı nesnel kriter açısından elde edilen sonuçlara bakıldığında;

- Denizçi Kafe altı nesnel kriterin hepsine sahip tek yapıdır.
- Belediye Binası, Kız Meslek Lisesi, Vergi Dairesi, Sabuncugil Fabrikası, Yalı Pansiyon, Gümrük, Cumhuriyet İlkokulu, Ziraat Bankası ve Kaymakamlık beş puan almıştır.

Yapı	Sokak /Cadde	Bütünlüşme Değeri
Saatli Camisi	Gümrük	0.86
Taksiyarhis Kilisesi	9. Cadde ile Mareşal Çakmak Caddesi'nin kesişiminde	0.70
Çınarlı Camisi	Yeni Hamam	0.79
Sabuncugil Fabrikası	Atatürk	1.04
Polis Karakolu	Atatürk	0.95
Migros Market	Atatürk	0.73
Ayvalık Lisesi	Atatürk	0.67
Cumhuriyet İlkokulu	13. Cadde	1.01
Hayrettin Paşa Camisi	Şafak	0.64
Vergi Dairesi	Atatürk	1.02
Kız Meslek Lisesi	Atatürk	1.07
Gümrük	Balıkthane	0.93
Kaymakamlık	Atatürk	1.07
Tansaş Market	Atatürk	1.04
PTT	Atatürk	1.08
Marina	Atatürk	0.73
Yalı Pansiyon	Atatürk	1.00
Denizçi Kafe	Belediye	0.95
Belediye binası	Belediye	0.95
Ziraat Bankası	Atatürk	1.05
İş Bankası	Atatürk C. - Cumhuriyet Meydanı	1.05
Halk Bankası	Atatürk C. - Cumhuriyet Meydanı	0.95
Vural Pasajı	Atatürk C. - Cumhuriyet Meydanı	0.95
YKM	Atatürk	1.05

Tablo 5. Bütünlüşme Değerleri.

- Saatli Camisi, Çınarlı Camisi, Hayrettin Paşa Camisi, Polis Karakolu ve Taksiyarhis Kilisesi dört puan almıştır.
- İş Bankası, Halk Bankası, Vural Pasajı, YKM, Tansaş Market ve Rum evleri üç puan almıştır.
- Migros Market, Marina ve PTT iki puan almıştır.
- Ayvalık Lisesi sadece bir puan almıştır.

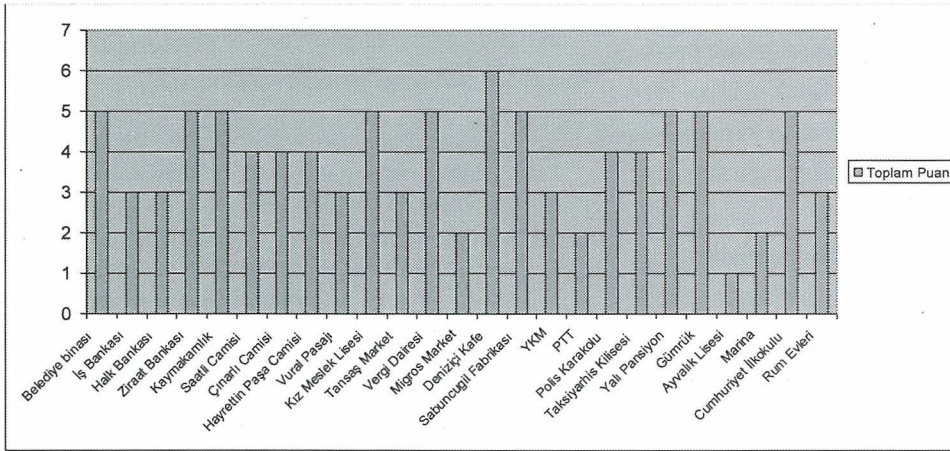
Öznel ve Nesnel İşaret Öğelerinin Değerlendirilmesi

Denizçi Kafe, tüm nesnel kriterleri karşılasa da, yalnızca 13 kişi bu yapıyı not etmiştir. Tam tersine, Saatli Camisi dört nesnel kriteri karşılamış olmasına rağmen 22 kişi ile en yüksek oyu almıştır.

Nesnel kriterler açısından beş puan almış olan Belediye Binası, Kız Meslek Lisesi ve Vergi Dairesi, aynı zamanda katılımcılardan da yüksek oy almışlardır (sıra-

	Kişi	Sosyal	Tarihi	Sembolik	Ekonomik	Estetik	Konum	Toplam Puan
Belediye Binası	13							5
İş Bankası	8							3
Halk Bankası	2							3
Ziraat Bankası	3							5
Kaymakamlık	4							5
Saatli Camisi	22							4
Çınarlı Camisi	17							4
Hayrettin Paşa Camisi	4							4
Vural Pasajı	2							3
Kız Meslek Lisesi	17							5
Tansaş Market	8							3
Vergi Dairesi	18							5
Migros Market	4							2
Denizçi Kafe	13							6
Sabuncugil Fabrikası	6							5
YKM	2							3
PTT	1							2
Polis Karakolu	1							4
Taksiyarhis Kilisesi	7							4
Yalı Pansiyon	2							5
Gümrük	3							5
Ayvalık Lisesi	3							1
Marina	4							2
Cumhuriyet İlkokulu	1							5
Rum Evleri	9							3

Tablo 6. Nesnel İşaret Ögeleri.

Tablo 7. Nesnel İşaret Ögeleri.

siyla 13, 17 ve 18 kişi).

Saatli Camisi ve Çınarlı Camisi nesnel kriterler açısından dört puan almışlar ve katılımcılardan en yüksek oyları almışlardır (sırasıyla 22 ve 17 kişi).

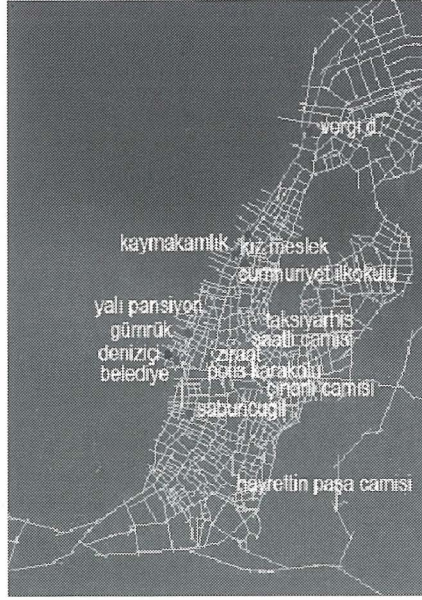
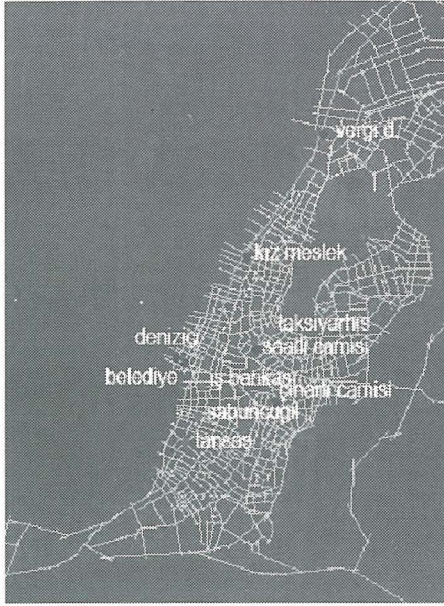
İş Bankası, Rum evleri ve Tansaş Market nesnel kriterler açısından üç puana sahipken, katılımcıların verdikleri cevaplar açısından ise görece yüksek oy almış-

lardır (sırasıyla 8,9 ve 8 kişi).

Migros Market ve Marina, iki nesnel kriteri karşılamakta olduğu halde katılımcılardan görece yüksek oy almışlardır (4 kişi).

Son olarak, Ayvalık Lisesi yalnızca bir nesnel kriteri karşılamaktadır ve 3 kişi ile görece yüksek bir oy almıştır.

Figür 3. Sol: Dizimsel Analiz ve Öznel İşaret Ögeleri; Sağ: Dizimsel Analiz ve Nesnel İşaret Ögeleri

4. Sonuçlar

İşaret ögesi tanımı çok da belirgin olmayan bir kavramdır; tanımının içeriği görecelidir, çünkü gözlemcinin bakış açısından etkilenir. Literatürde işaret öğeleriyle ilgili yeterli çalışma olmadığı gözlenmiştir. Bu bağlamda, çalışmada, Ayvalık'taki öznel ve nesnel işaret öğeleri ayrıştırılmaya çalışılmıştır.

Böyle bir ayırımında, hangi binaların / yapıların potansiyel işaret öğeleri olabileceğini saptamak oldukça zordur. Bu nedenle, anket çalışmasına katılan kişilerin işaret ettiği yapılar üzerinden nesnel değerlendirme yapılmıştır.

Yapıları konumsal değer açısından puanlarken kriter olarak bütünleşme değerleri kullanılmıştır. Çünkü bütünleşik alanlarda yer alan yapılar daha kolay ulaşılabilir ve daha sık kullanılan yapılar olarak öngörülmüş ve konumsal değere sahip oldukları varsayılmıştır.

Katılımcılardan yüksek oy alan ve nesnel kriterlerin çoğunu karşılayan yapıların çoğunun bütünleşik alanlarda yer aldığı görülmüştür (örneğin, Belediye Binası, Kız Meslek Lisesi ve Vergi Dairesi). YKM ve PTT binalarının en bütünleşik alanlarda yer almalarına rağmen hem düşük oy almaları, hem de nesnel değerlendirmede az puan almış olmaları dikkati çeken başka bir sonuç olmuştur.

Sonuçlar, bir binanın işaret ögesi olmasında, me-

kânsal kurgu içindeki konumun önemli olduğunu, ancak tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. Bazı durumlarda, sembolik, estetik ve tarihi özellikler daha etkili olabilmektedir (Bu çalışmada Saatli Camisi örneği).

Bu çalışmada, en güçlü nesnel işaret ögesi olan Denizici Kafe'nin en güçlü öznel işaret ögesi olmadığı görülmüştür. Bununla beraber, en güçlü öznel işaret ögesi olan Saatli Camisi, en güçlü nesnel işaret ögesi olamamıştır. Bu alan çalışmasında, sembolik değer binaların hatırlanmasına etki eden önemli bir özellik olduğu söylenebilir.

Tanımlanmaları zor olsa da, işaret öğelerinin hem öznel, hem de nesnel yönleri sahip olduğu açıktır. Bu yüzden, bir yapıyı işaret ögesi olarak tanımlarken hem öznel, hem de nesnel özelliklerine değinmek gerekir.

Çalışma, çevrenin imaj öğelerinden biri olan işaret öğelerini öznel ve nesnel olarak ayrıştırmada bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda, yerel halkın tercihleri ile turistlerin tercihleri karşılaştırılabilir ya da mekânsal öğelerle (binalar, yerler, peyzaj öğeleri) mekânsal olmayan öğeler (trafik ışıkları, heykeller, bacalar) arasındaki ilişki irdelenebilir.

* Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Geliş: Ağustos 2009

Kabul: Mayıs 2010

KAYNAKLAR

- Abu-Obeid, N.** 1998, "Abstract and Scenographic Imagery: The Effect of Environmental Form on Wayfinding", *Journal of Environmental Psychology*, 18, 159-173.
- Aka, D.** 1944, *Ayvalık İktisadi Coğrafyası, Ülkü Matbaası.*
- Aliağaoğlu, A.** 2007, "Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, s. 17-44, Elazığ.
- Altman, I. ve Chemers, M.** 1980, *Culture and Environment*, California: Wadsworth, Inc.
- Appleyard, D.** 1969, "Why Buildings Are Known: A Predictive Tool for Architects and Planners", *Environment and Behavior*, 1:2, s.131.
- Can H. ve Karakaş, S.** 2005, "Bilişsel Süreçlerde Alzheimer Tipi Demansa Bağlı Değişiklikler", *Klinik Psikiyatri*, 8:37-47.
- Clogg, R.** 1972, "The Account of the Academy of Ayvalık-Kdonies, 1818-19", *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, Bucarest.
- Dalton, R.C. ve Bafna, S.** 2003, "The Syntactical Image of The City: A Reciprocal Definition of Spatial Elements and Spatial Syntaxes", 4th International Space Syntax Symposium, Londra.
- de Faria, A. P. N. ve Krafta, R.** 2003, "Representing Urban Cognitive Structure Through Spatial Differentiation", 4th International Space Syntax Symposium, Londra.
- Erdönmez, E. ve Aktı, A.** 2005, "Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri", *Megaron, YÜ Mim. Fak. e-Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s.67-98.
- Erem, O. ve Erkman, U.** 2003, "Tatil Köylerinin Okunabilirliğinde Çevre İşaretlerinin Rolü", *İtuderjisi/A 2-1*, s. 51-59.
- Erem, Ö. ve Şener, E. G.** 2008, "Complexity Versus Sustainability in Urban Space: The Case of Taksim Square", *İstanbul, ITU AIZ*, Vol: 5, No: 1, s. 54-73.
- Erim, H.** 1948, *Ayvalık Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik.
- Erkan, N.** 2002, *Kastamonu Örneğinde Anadolu Kenti İmaj Ögeleri ve Değişim Süreci*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul.
- Erkan, N.** 2006, "Gelişme Konut Alanlarında -Kentsel İmaj Bağlamında- Kimlik Sorunları", *Mimar.ist Dergisi*, Sayı: 19.
- Giritlioğlu, C.** 1991, *Şehirsel Mekân Ögeleri ve Tasarımı*, İTÜ, İstanbul.
- Hillier, B. ve Hanson, J.** 1984, *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hillier, B.** 2003, "The Architectures of Seeing and Going: Or, Are Cities Shaped by Bodies or Minds? And Is There a Syntax of Spatial Cognition?" 4th International Space Syntax Symposium, Londra.
- Kuter, N.** 2007, "Kentsel Estetik ve Çankırı Örneği", *Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt:7, No:1.
- Lynch, K.** 1960, *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge.
- Önem, A. Buket ve Kılınçaslan, İ.** 2005, "Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik", *İtuderjisi/A*, 4-1, s.115-125.
- Özen, A.** 2006, "Mimari Sanal Gerçeklik Ortamlarında Algı Psikolojisi", *Akademik Bilişim ve Bilgi Teknolojileri IV Konferansı*, Denizli.
- Öztürk, B.** 2004, *Kentsel Açık ve Yeşil Alan Sistemi Oluşturulması: Kayseri Kent Bütünü Örneği*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimariği Anabilim Dalı, Ankara.
- Raubal, M. ve Winter, S.** 2002, "Enriching Wayfinding Instructions with Local Landmarks", *Geographic Information Science*, Volume 2478, Springer, Berlin / Heidelberg.
- Santos-Delgado, R.** 2005, "Architectural Landmarks In Davao City: Value-Based Approach To The History Of Architecture", 2 (1), s.38-62.
- Shokouhi, M.** 2003, "Legible Cities: The Role of Visual Clues and Pathway

Configuration in Legibility of Cities", 4th International Space Syntax Symposium, Londra.

Sorrows, E. M. ve Hirtle, C. S. 1999, "The Nature of Landmarks for Real and Electronic Spaces, Spatial Information Theory", *Cognitive and Computational Foundations of Geographic Information Science*.

Steck, S. D. ve Mallot, H. A. 2000, "The Role of Global and Local Landmarks in Virtual Environment Navigation", *Presence*, 9:1.

Türkoğlu, H. D. 2002, "Kentsel İmge: İstanbul'dan Bulgular", *İtuderjisi/A*, 1-1.

Yenen, Z.; Cengiz, H.; Erkan, N. ve Yerliyurt, B. 2006, "Kadıköy Merkezinin Günümüz Koşulları İçin Yeniden Düzenlenmesinde Yöntem", *İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekansal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme İş, Araştırma Projesi*, İstanbul.

Not: Bu makale, 08-11 Haziran 2009'da, Stokholm'de gerçekleşen "7th International Space Syntax Symposium" isimli toplantıda poster olarak sunulan, İngilizce özetli sempozyum kitabında yayımlanan, İngilizce tam metni ise www.sss7.org adresinde yer alan çalışmadan faydalanılarak oluşturulmuştur.

Not: Yazarlar, anket çalışmasındaki değerli katkıları için **Öykü Önder'e** teşekkürlerini sunarlar.